

TÜRKİYE İLE AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ ARASINDAKİ SİYASİ İLİŞKİLER (1923-1938)

Doç. Dr. Ahmet ÖZGİRAY*

İki devlet arasındaki ilişkiler teknik olarak 1830 yılından, hatta, Amerika'nın millî bir devlet olarak ortaya çıktığı 1808 yıllarından itibaren başlar. 19. yüzyılda iki devlet arasındaki ilişkilerin her iki devlet için de o kadar önemi yoktur. Osmanlı İmparatorluğu'nda ulaşım ve iletişimin Amerikalılar'ca geliştirilmesi iki ülkeyi birbirine yaklaştırdı. Fakat iki ülkeyi ekonomik, politik ve kültürel açıdan gerçekten yaklaştıracak bir topluluk oluşmadı.

Hatta 19. yüzyılda bile iki devlet fiziki olarak birbirlerine çok uzaktı. I. Dünya Savaşı sırasında Türk - Amerikan ilişkileri kesilmişti. Ancak, Başkan Wilson'un 1918 beyannamesi ile birlikte iki devlet arasında küçük bir yaklaşım oldu. Amerika I. Cihan Harbi'nde Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmedi. 13 Kasım 1918'de İtilâf Devletleri'nin İstanbul'u askerî açıdan işgal etmelerine Amerika da katıldı. İstanbul'daki Amerikan Yüksek Komiseri Koramiral Mark L. Bristol, Türkler üzerinde iyi intiba uyandırdı. Ayrıca, Amerika'nın Yakın Doğu Yardım Komitesi, 1918 yılından sonra çok yönlü girişimleriyle Amerikan prestijini Türkiye'de devam ettirmede önemli rol oynadı. Ayrıca Amerika, manda sisteminde yer almak istemediği gibi, Orta Doğu'da bir rol oynamak istemiyordu. Daha önce olduğu gibi Türkiye ile ekonomik ve politik ilişkiler fazla önemli değildi. İki ülke arasındaki önemli ilişkiler 1939 yılından sonra başlamıştır.

* E.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

Bu tarihe kadar Amerika'da genel bir Türk aleyhtarlığı vardı. Türk düşmanlığını oluşturan amil, Avrupa'da olduğu gibi Türkler'in, İslâm dinini lideri oluşundandı¹. Buna ilâveten, 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlığını kazanmak için uğraşan Osmanlı tebası olan zimmiler Türk düşmanlığından yanaydı. Osmanlı İmparatorluğu'ndan Amerika'ya göç eden göçmenler, Yunan yanlısı, Makedon yanlısı ve Bulgar yanlısı kişilerdi.

Amerikan misyonierlerinin Türkiye'deki faaliyetleri, Amerikan protestan tarikinin şaşirtıcı ve büyüleyici olduğu kadar aynı zamanda da ilham veren bir bölümüdür. Bu misyonierlerin ilk amacı, Müslümanları Hristiyan yapmak değildi. Asıl amaç, Türkiye'nin doğusundaki kiliselere, Hristiyanlıktan yozlaşmış veya yozlaşmak üzere olan cemaati buralara kanalize etmektir². Anadolu Hristiyanlarından ilk cevap Ermeniler'den geldi. Çünkü, bu tarihlerde Ermenileri değişik ülkelerin misyonierleri kendi mezheplerine döndürmek istiyorlardı³. Bu arada, Osmanlı Protestan kilisesi yaratıldı. Bu kilise zamanlı Osmanlı millet sistemi içerisinde yer aldı. Yunanlı Protestanlar, Arapça konuşan Protestanlar ve Bulgar Protestanları bu kiliseye bağladılar.

Anadolu'ya gelen Amerikan misyonierleri zamanla sıhhi eğitim, sağlık hizmetlerinin de önemli olduğunun farkına vardılar. Bu hizmetleri yürütecek Hristiyan doktor ve işçileri Anadolu'ya getirdiler. Misyonier okulları kreşlerden dinî eğitim veren okullara kadar çeşitlendirildi. Bunları popüler kılmak için spor ve atletizme önem verildi. Amerikan iç savaşı sırasında Hamlin Koleji, başka bir deyişle Robert Koleji, New York'lu Christopher Robert onuruna İstanbul ve Beyrut'ta açıldı. Buralarda Hristiyan talebeler kadar Müslüman öğrenciler de kabul ediliyordu⁴.

Fakat II. Abdülhamit, Müslümanların bu kolejlere girmesini yasak etti. Cumhuriyet'in ilanına kadar Robert Koleji Müslüman öğrencilere

1 Lewis V. Thomas and Richard N. Frige, *The United States and Turkey and Lozan*, Cambridge 1952, s. 140.

2 Uygur Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika*, İst. 1989, s. 16.

3 Selahi R. Sonyet, *Minorities and Decline of Ottoman Empire*, Ankara 1994, s. 254.

4 Lewis V. Thomas and Richard N. Frige, *a.g.e.*, s. 142.

cazip gelmedi. İşte bu sırada Robert College daha çok Ermeni, Yunan ve Bulgar öğrencileri bünyesine aldı⁵. 1908 İnkılâbı ve Cumhuriyet'in kuruluşu ile birlikte Türkiye'de faaliyet gösteren yabancı okullara bazı kısıtlamalar getirildi. Bu okullar bazı dersleri kendi dillerinde okuturlarken, programlarına Türkçe dersleri konuldu ve tarih eğitiminin Türkçe olarak verilmesi zorunluluğu getirildi.

Tarih boyunca Türk - Amerikan ilişkileri ilginçtir. İki ülke tarih boyunca savaş yapmamışlardı. Hatta, I. Dünya Harbi'nde Amerika resmen Osmanlı İmparatorluğu'na ve Bulgaristan'a savaş ilân etmedi⁶. Fakat Lozan sulh konferansında Amerika müşahit olarak bir delegasyonla katıldı. İki ülke arasında diplomatik ilişki kurmak kolay olmadı. Zira iki ülke arasında gizli olarak var olan anlaşmazlık sorunları vardı. 1923'ten sonra Türkiye'nin her yöresine yayılmış olan Amerikan kolejlerini, Türkiye, zararlı Hristiyan propagandası yapıyor gerekçesiyle kapattı. Ayrıca, Türkler'i öfkeliendiren husus ise; Doğu'da bir bağımsız Ermenistan devletini kurma girişimlerine Amerikan halkının sıcak bakmasıydı. Amerikan basını, Türkler'in Ermeniler'e karşı 1915 yılında uyguladığı tehcir olayını yakından izlediği gibi, Ermeniler'i daima Türkler'e karşı üstün tutmuştur⁷.

Ağustos 1923'te, Türkiye ile Amerika arasında Dostluk ve Ticarî Antlaşma Lozan'da imzalandı⁸. Bu arada, İade-yi Mücrimin antlaşması da yapıldı. Türkiye'nin imzaladığı Lozan sulh antlaşmasının Amerikan Anayasası gereği Amerikan Senatosunda onaylanması gerekiyordu. Bazı Amerikalı Senatörler, Ankara'nın yapmakta olduğu inkılâpları yetersiz bulmaları, onu Avrupa kültürünü uygulamada yetersiz bularak Türkiye'ye barbar olarak bakıyorlardı. Ayrıca, Ermeni tehcirinden hasil olan bazı olumsuz neticeleri gerekçe göstererek ve senatoda onay için 2/3 çoğunluk

5 Bulgaristan, Osmanlı'dan bağımsızlığını alamayacağı kanısında idi. 1870'lerde Robert College'de Bulgar öğrencilere milliyetçilik öğretilerek 1908'de Bulgaristan hukuken bağımsızlığına kavuştu.

6 Ernest Hemingway'nin *Snaw of Klemenjera* adlı eserinde, o yaralanıp İtalya'da tedavi görürken kendisine neden Osmanlılar'a savaş ilân edilmediği sorulduğunda, "O, bizim mülki komşumuzdur da ondan, savaş ilân etmedik" şeklinde esprili cevap vermişti.

7 Edward Reginald Vere Hodge, *Turkish Foreign Policy*, Cenevre 1950, s. 88.

8 August Ritter Von Kral, *Kemal Atatürks Land*, Almancadan Türkçeye tercüme eden: Kenneth Benton, Leipzig 1938, s. 256.

sağlanamadığından, Lozan sulh Antlaşmasını uzun süre onaylamadıkları gibi, Türkiye ile diplomatik ilişkiye girilmesini istemiyorlardı.

Tarafsız zihniyete sahip devlet adamları ve diplomatların iyi niyetli girişimi ile Amerika'da Ermeniler tarafından sürdürülen Türk aleyhtarlığı, basın kısmen susturularak, iki devlet arasındaki iyi niyet ve hisler fazla etkin olmasa da, yine de mesafe katetmede başarılı olmuştur. Nitekim, İstanbul'daki Amerikan diplomatik temsilcisi Koramiral Mark L. Bristol ile Türkiye Hariciye Bakanlığı arasında nota teatisiyle Lozan Sulh Antlaşması'nın imzalanmasından sonra yaklaşık olarak üç buçuk yıl sonra, 17 Şubat 1927'de muntazam diplomatik ilişkiler kurularak iki ülke arasında dostça ilişkilerin başladığı resmen açıklandı⁹. Bu tarihten sonra iki devlet arasındaki ilişkiler kesintiye uğramaksızın gelişti. Bilhassa özel antlaşmalarla yürütülen ekonomik ilişkiler memnuniyet verici bir şekilde mesafe katetmeye başladı. Bu ilişkilerin başlamasında Amerika Dışişleri Bakanı yardımcısı M. Crew'i katkısı büyük olmuştur. Crew'in iddiası, Amerikan pazarlarının Türk ürünlerine ve bilhassa incir ve tütün satımına müsait olduğu şeklindeydi. Gerçekten, 1925'te Türkiye'nin toplam ihracatının % 13'ü olan 25,1 milyon Türk Lirası tutarındaki malı Türkiye Amerika'ya ihraç ederken, Amerika'nın Türkiye'ye ihracatı çok azdı. Başka bir deyişle, A.B.D.'nin ithalattaki payı % 3'ten % 6'ya, ihracattaki payı da % 6'dan % 13'e yükseldi¹⁰.

1923 yılında Lozan sulh görüşmelerinde Amerikan müşahitlerin çalışmaları, Türkiye ile Amerika arasında ne dostluk, ne de zıtlık meydana getirecek tarzdaydı. Bu müşahitler, sulh görüşmelerinde İtilâf Devletleri'ne fazla yardımcı olmazlarken, ekonomik çıkarları nedeniyle Türkler'i desteklediler. Ayrıca, Türk Petrol kumpanyasından isteklerde bulunan İngiliz temsilcisine de tutumları katılaştı.

Nisan ayında Ankara tarafından onaylanan Chester Projesi'nin¹¹ ha-

9 August Ritter Von Kral, a.g.e., s. 255.

10 Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Ankara 1982, s. 150.

11 Bazı Amerikalılar Ortadoğu'da ihalelere girer, ihaleyi alır, bir daha o işle meşgul olmazlardı. Chester projesi de bunlardan biridir.

vası bazı Türkler'de umut hayalleri doğurdu ve ballı dolar hayaline kapıldılar. Fakat chester balonu sonbaharda söndü. Amerika, "Bu Chester Projesi ile ilişkimiz yoktur" diyerek işin içinden sıyrıldılar.

6 Ağustos 1923'te Türkiye, Amerika ile Lozan'da bir antlaşma imzaladı. Bu antlaşma, İtilâf Devletleri'yle yapılan antlaşmadan farklı değildi. Lozan Barış Antlaşması'nın bazı maddelerinin tanımı ve konsolosluklara atıfta bulunuluyordu.

İade-yi Mücrimin ile ilgili olarak ise İtilâf Devletleri ne elde etmişlerse, Amerika da onu elde etmiştir. Bu iki antlaşmadan, Amerika gibi büyük bir devleti kapitülasyonların kaldırılması için ikna ettiklerinden dolayı memnundular. Lozan Sulh Antlaşması Amerikan Senatosu'nca aralık sonuna kadar onaylanmadı. Fakat buna Türkiye gönül koymadı. 24 Aralık'ta Amerikalılar'la varılan uzlaşma sonucunda, Amerikan Senatosu'nun Türkler aleyhindeki iddialarına cevap vermek üzere karma bir komisyon kuruldu¹². Bu komisyonun çalışmalarına rağmen, 1924 yılının sonuna kadar Lozan Sulh Antlaşması henüz Amerikan kongresince onaylanmamıştı. Fakat Türkiye'deki kanı, kongrenin bu antlaşmayı ergeç onaylamak için gerekli adımı atacağı şeklindeydi. Fakat Ortodoks Fener Rum Patriği'nin İstanbul'dan çıkarılacağı Türk hükümetince hükme bağlanınca, Kongrenin sulhu onaylama umudu geniş bir şekilde yok oldu. Dine önem veren ülkelerde bu gibi girişimlerin o ülkeyi etkileyeceği de kesindir. Bu yüzden kongrenin Lozan Sulh Antlaşmasını onaylaması gecikti. Fakat Amiral Bristol, kendisine Yüksek Komiser sıfatı vererek görevini sürdürmeye devam etti. Bu arada, Anadolu'daki Amerikan misyoner okullarının çoğu bazı gerekçelerle kapatıldı. Hatta, Boğaziçi'deki Robert College bile Türk yetkililer tarafından denetim altına alındı. Bu tarihlerde Robert College hakkında söylenecek menfi bir söz veya bir hareket Türkiye'de yankı uyandırmıyordu. Bunun neticesinde de college karşı protesto yapılıyor ve tahkikat açılıyordu. Amerika'nın Türkiye'deki çıkarı da bu

12 PRO.F.O. 371/4095, M. Linsay'dan Macdonald'a, İstanbul, 6 Mayıs 1924, s. 22-23.

okullardı. Fakat bu okullar meselesi bir tarafa bırakılırsa, iki ülke arasındaki ilişkiler doğru yolda ilerliyordu¹³.

Cumhur Reisi Gazi Paşa da, TBMM'sinin ikinci dönem birinci toplanma yılını açarken: "Geçen sene esnasında siyaset-i hariciyemiz sulh ve sükun vadisinde mütemadi terakki göstermiş, dedikten sonra Cemahir-i Müttehide-yi Amerika ile müsavat ve mütakabiliyet esası üzerine muahedename imza olunmuştur. Tasdiki hükümet tarafından Meclisi âlimize arzolunacaktır" demiştir¹⁴.

1926 yılı içerisinde Türk - Amerikan ilişkilerinde bir ilerleme yoktur. Amerikan Senatosu ısrarla Lozan Sulh Antlaşmasını onaylamayı reddedyordu. Buna karşın, Türkiye'deki Amerikan çıkarları geçici antlaşmalarla korunuyordu. Türkiye, Amerika'dan ithal ettiği mallara düşük gümrük tarifeleri uyguluyordu. Yüksek gümrük tarifesi uygulamaya hakkı olmasına rağmen bundan kaçınıyordu. Zira Türkiye Amerika'ya yüksek kaliteli tütün, incir ve halı ihraç ederek peşin nakit döviz elde ettiği için, Amerika'ya karşı hoşgörülü davranıyordu¹⁵. Gazi Paşa'da 1 Kasım 1926'da TBMM'sinin ikinci dönem dördüncü toplanma yılını açarken: "Siyaset-i hariciyemiz, ötedenberi takip ettiğimiz sulh ve müsalemme hattı aslisinde müsbet neticelerle inkişaf etmektedir", dedikten sonra Şimali Amerika ve Cemahir-i Müttehidesiyle muvakkat bir ticaret itilâfnamesi akdettik. Aramızda imza edilmiş bulunan muahedenin bu devrede heyet-i celilenin tasdikine iktiran edeceğine ümit ederim¹⁶, demiştir. İki ülke arasında imza edilen antlaşmaların meclislerce onayı sadece Amerika'da gecikmekte kalmayıp Türkiye'de onay gecikmekteydi.

Diğer taraftan, Amerikan elçisi oldukça gürültülü bir hava içinde Leviathan gemisiyle 1 Ağustos Pazar günü Newyork'tan Türkiye'ye hareket etti¹⁷. Bazı fanatik ruhlu Ermeniler bu defa yaptıkları bir mitingle, Tür-

13 PRO.FO. 371/E3338/44. Mr. Lindsay'dan A. Chamberlain'e, İst., 1 Haziran 1925, s. 14.

14 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt I, Ankara 1961, s. 331.

15 PRO.FO. 371/E633/44, G. Clark'tan A. Chamberlain'e, İstanbul 31 Ocak 1923, s.

16 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt I, Ankara 1961, s. 348-9.

17 Amerikan elçisinin adı Joseph Grew idi. Bu, Amerikan Hariciye Bakanlığı Müsteşarlığı, Bern Büyük Elçiliği ve Amerika'nın Lozan Sulh görüşmelerinde müşaviri idi.

kiye'nin Amerika'daki elçisini, –ki henüz gelmemişti– yahut Türkiye'ye hareket eden Amerikan elçisini veya ikisini birden vurma fikrini ortaya atırlar. Bu davranışlarıyla Ermeni ırkının ızdıraplarına karşı bütün dünyanın merhametini ve ilgisini çekmek istiyorlardı. 22 Eylül'de Amerikan elçisi Tevfik Rüştü Bey'i, yıkılacak derecede harap ve kirli bir binada ziyaret etti.

Bakan elçiyi selamladıktan sonra, "Birleşik Amerika temsilcisi olarak kabul etmekten, özellikle Lozan Antlaşması'na imza koymuş bir insan olarak memnuniyet duyduğunu, İsmet Paşa'nın kendisinden daima iltifatlı sözlerle bahsettiğini, Lozan Konferansı'nda derin bir anlayış gösterdiğinizi sık sık söyledi". Elçi, Tevfik Rüştü Bey'e cevaben: "Konferans sırasında Türkiye'yi az çok tanıdığını, konferansta büyük bir ustalık ve anlayış göstermiş olan İsmet Paşa'nın kişiliğine karşı büyük bir sempati ve hayranlık duymakta olduğunu, Türkiye'nin birkaç yıl içindeki gelişmelerini yakın bir ilgi ile izlemekte olduğunu" söyledikten sonra: "Amiral Bristol'dan sizi o kadar dinledim ki, daha önceden de zaten sizi iyice tanımış bulunuyordum", dedi¹⁸.

Elçi Grew, 12 Ekim 1927'de itimatnamesini vermek için Çankaya'ya çıktı, itimatnamesini verdikten sonra Gazi, Elçiye: "Daha önce Türkiye'ye gelip gelmediğini ve Ankara'yı nasıl bulduğunu sordu". Merasim bittikten sonra Elçi Tevfik Rüştü Bey'i ziyaret etti. Tevfik Rüştü Bey ona: "Gazi üzerinde çok iyi bir izlenim bırakmış olduğunu, kendisini şimdiye kadar bu derece memnun görmediğini, Gazi'yi memnun etmenin kolay bir şey olmadığını söyledi". Ben de kendisine: "Cumhurbaşkanının üzerinde fevkalâde bir etki bırakmış olduğunu, özellikle çehresindeki kudret ve irade ifadesini hiç unutmayacağını, gerçekten de Gazi'de hedefine erişmek için her güçlüyü yenebilecek bir insan çehresi var" dedim¹⁹.

Tevfik Bey'in yanından ayrıldıktan sonra Elçi Bakanlıktaki odasında İsmet Paşa'yı ziyaret etmiştir". İsmet Paşa beni büyük bir sıcaklıkla selamladıktan sonra tercümansız olarak Fransızca konuştuk. Beni eskisinden

18 Joseph Grew. *Atatürk ve İnönü*, Çev.: Muzaffer Aşkın, İst. 1966, s. 59.

19 J. Grew, a.g.e., s. 63-64.

daha genç gördüğünü söyledi, ben de, üzerinde taşıdığı ağır sorumluluklara rağmen kendisinin hiç yaşlanmamış olduğunu işaret ettim". Gerçekten ihtiyarlamamış, yalnız saçları daha aklaşmış ve biraz şişmanlamış, yüzünde aynı tebessüm ve gözlerinin çevresinde aynı kırışıklıklar vardı. Fakat kulakları daha ağırlaşmıştı.

1926 yılı Aralık ayı sonuna doğru Uzlaşmazlıklar Komisyonu başkanı Senatör King, Senatoya bir uzlaşma önergesi verdi. Fakat King Türkiye'yi Ermeni, Hristiyan, Nasturi ve Yunanlılar'ın mallarını müsadere etmek ve onları öldürmekten mesul tutuyordu. Amerikan kongresi, bu iddiaları gözönüne alarak, Lozan Antlaşması'nı bir daha onaylamayı reddetti.

Senato'nun bu inadına karşı, iki devlet arasındaki çıkarları korumak için geçici bir antlaşma yapıldı. Lozan temel alınarak yapılan bu anlaşmaya göre; diplomatik ve konsolosluk işleminin yürütülmesi resmen 1 Haziran 1928'de başlayacaktı. Diğer taraftan, Şubat 1927 tarihine kadar gümrük ve diğer vergiler için her iki devlet, biri diğerine en fazla mazhara lâyük ülke muamelesi yaptı. Bu hususi işler her üç ayda bir otomatik olarak uzayacaktı. Böyle yapmaktaki amaç; Kongreye Lozan Sulh Antlaşması'nı kısa süre içerisinde onaylatmaktı.

Amiral Mark Bristol, Amerika'nın Türkiye ile yapmış olduğu Lozan Antlaşması'nı Kongre'nin onaylamasını istiyordu. Fakat, Mayıs ayı sonuna doğru Bristol, Çin Denizi'ndeki Amerikan Deniz Filosu'na kumandan olarak atandı. Bu tarihlerde Amerika'nın eski Osmanlı Elçisi Gerard'ın önderliğinde, Amerikan basınında Türkiye aleyhtarı kampanya başlatıldı. Bu kampanyaya Amerika'nın Büyük harp öncesi elçisi olan Henry Morgenthau katılmadı²⁰. Bu kampanyaya H. Morgenthau katılmadığı için de tepki görmedi.

Gazi Paşa, Türk basınına misillemede bulunulması direktifini verdi. Gazi'nin yakın arkadaşlarından biri olan Ahmet Ağaoğlu bir makalesinde, Amerikalılar'ın Zenciler'e ve Kızıl Derililer'e yaptığı kötü muameleyi iş-

20 PRO.FO. 371/E1149, C. Clark'tan A. Chamberlain'e, İstanbul 27 Şubat 1928, s. 17.

leyip, sonuç olarak da Amerikalılar'a bu Ermeni katliamı meselesini unutmalarını öğütledi.

1927 senesinde bu gibi olaylar hariç, iki ülke arasındaki ilişkiler dostça gelişti. Yeni Elçi M. Grew de Bristol'un uzlaşma politikasını gütmeye başladı. Ancak Bristol, Amerikan sermayesini Türkiye'ye çekmek için çaba sarfetmişti. Aynı isteği M. Grew göstermedi.

Yine de Ulen Corporation, Kuhn Loeb, and The Fox Corporation özel olarak Türkiye'ye Türk yetkililerle görüşmek üzere temsilciler gönderdiler. Bunların arasında olan Ulen Corporation'dan Kuhn Loeb, Türkiye tarımı üzerinde incelemeler yaptı. Ulen Corporation Henry Ford'a serbest bölge liman inşaatı için mali destek sağlaması yolunda teşebbüste bulundu. Bu serbest bölgede Ford otomobil fabrikası kuracak ve üretimini yakın ve Uzak Doğu'da ihraç için dağıtım merkezi oluşturacaktı²¹.

Elçinin Türkiye'ye atanmasından sonra Türk hükümeti, Amerikan okullarına daha az müfettiş gönderdi. Yalnız Amerikan okullarındaki Türk öğretmenlerin adedinin artırılması, Türkçe ders saatlerinin fazlalaştırılması, bazı kitaplara sansür uygulaması da ortadan kalkmış değildir. Robert Colleg'e gelince: Bu okulun makina bölümüne bazı Türk öğrenciler alındı. Fakat bu yenilik kabiliyetsizlik, avarelik ve talebelerin tembelliği nedeniyle netice vermedi. Çünkü bu talebelerin üzerinde bir kontrol yoktu. Öğrenciler makina parçalarını düzgün bir şekilde kullanmadıkları için parçaların kırılmasına ve diğer talebelere de kötü örnek oldular²².

1927 yılının sonlarına doğru, Bursa'daki Amerikan Kız Okulu'nun bazı görevlileri burada okuyan Türk kızlarını Müslümanlıktan döndürmek için çalıştıkları iddiası Türkiye'de büyük bir yankı uyandırdı. Bu iddia, Amerikan Elçiliği tarafından ciddiye alınmadı. Çünkü Elçilik, Modern Tür-

21 G. Clerk'in a.g.e., s. 18.

22 C. Clerk'in a.g.e., s. 19.

kiye'de Hristiyanlık propagandasının yapılmaması şeklindeki Türkiye görüşünü benimsemiştir²³.

1928 yılında Amerika ile Türkiye arasında ticarî antlaşma yapmak için müzakere yapılmadı. İşler geçici antlaşmaya göre yürütülüyordu. Yalnız uzlaşma ve hakemlik müzakereleri yıl boyunca sürdüğü halde bir antlaşma olmadı. Türkiye'de Amerikan düşmanlığı az olmasına rağmen, düğün antlaşma yapmama niyeti Amerikalılar'dan kaynaklanıyordu. Fakat, Türkiye'ye gelen Amerikalı girişimciler, Türkiye ile antlaşma yapılmasını istiyorlardı. Ermeniler'in Hristiyan mezhepleri ve kiliseleri arasında yürüttükleri Türkiye aleyhtarı kampanyalar Amerikalılar'ın Türkiye ile antlaşma yapmamasında belli bir ölçüde başarılı olmuştur.

Resmî ilişkilerden bu zorluklara rağmen Amerika'nın Türkiye'ye yaptığı otomobil ve makina ihracatı devamlı artış göstermiştir. Henry Ford'a İstanbul'da serbest bölge ihdası garantisi verildi. Bu serbest bölgede Henry Ford bir otomobil fabrikası kuracaktı. Ayrıca Yakın ve Orta Doğu'ya dağıtım yapacak bir merkez de burada inşa edilecekti. Türkiye 1928 yılında Lozan Antlaşması'nı imzaladığı ülkelerle Kellogg Paketi'nı imzaladı²⁴. Türkiye bu antlaşmayı imzalamakla, Türkiye'nin dünya sulhüne ve düzenine karşı nasıl bir katkıda bulunduğunu tesbit etmek istiyordu. Fakat bu, halk arasında fazla yankı bulmadı. Hatta, Tefvik Rüştü Bey'in tavrı, Türk basını tarafından bile tenkit edildi. Çünkü basın, bunun bir lütuf olarak değerlendirildi. Türkiye'ye bir katkısı olmayacağı düşüncesindeydi²⁵.

Gerçekten, Cumhuriyet Hükümetinin dış politikası dürüstlük, açıklık ve bilhassa sulh fikrine dayanıyordu. Gazi Paşa, TBMM'nin üçüncü dönem, üçüncü toplantısını açarken: "Beynelmilel herhangi bir meselemizi

23 Bursa'daki bazı kızlar, öğretmen Edith Sanderson'a büyük hayranlık duymakta idiler. Onun ruh sükunetinin Hristiyanlıktan ileri geldiğini görüp bu dinin iyi olduğuna inanmışlar. Diğer kızlardan bazıları kıskançlıktan ötürü yatakları altından anı defterlerini alıp Türkçeye tercüme ederek Millî Eğitim Bakanlığı'na yollamışlar ve tahkikat açıldı.

24 Elizabeth Wisemann, *Europe of the Dictators*, London 1968, s. 68. Bu pakt, 27 Ağustos 1928'de Quar D'Orsay'da Amerika, Fransa, İngiltere, Almanya, İtalya, Japonya, Belçika, Çekoslovakya, Hindistan ve Türkiye gibi on beş devlet tarafından Locarno antlaşmasından sonra imzalanan ikinci uluslararası bir antlaşmadır.

25 PRO.FO. 371/E906, G. Clerk'tan A. Chamberlain'e, İstanbul 6 Şubat 1929, s. 15-16.

sulh vasıtalarıyla halletmeyi aramak, bizim menfaat ve zihniyetimize uyan bir yoldur. Bu yol haricinde bir teklif karşısında kalmamak içindir ki, emniyet prensibine ve onun vasıtalarına çok ehemmiyet veriyoruz. Beynelmilel sulh havasının mahfuziyeti için Türkiye Cumhuriyeti iktidarı dahilinde herhangi bir hizmetten geri kalmayacaktır" diyerek devletin politikasını açıklamıştır²⁶.

Fakat Amerika ile Türkiye arasında bazı problemler yaşanmıyor değildi. 28 Ocak 1928'de Associated Press Ajansı muhabiri Miss Priscilla Ring, Elçi J. Crew'ü ziyaret ederek: "Türkiye'de çıkan bütün sabah gazetelerinin Bursa'daki Amerikan okulunda üç kız öğrencinin Hristiyan olduğu, Türk makamlarının olay hakkında soruşturma açtıklarını, eğer okulda Türk çocuklarının Hristiyanlaştırma çabası tesbit edilecek olursa, okulun kapatılacağı haberini verdi. Elçi haberin Amerikan senatörlerince duyulmasından korkuyordu. Zira bazı senatörlerin bunu büyük ölçüde istismar ederek Senato'nun Lozan Antlaşması'nı onaylamamasından korkuyordu. Bu tarihlerde Amerikan okullarının din propagandasını yasaklayan kanuna titizlikle uyuyorlardı. Ne var ki, Osmanlı İmparatorluğu devrinde Beyrut Üniversitesi, İstanbul Kız ve Erkek Kolejleri ve İzmir Koleji'nden başka Yakındoğu'da beş yüzden fazla Amerikan Okulu vardı. Ana okulundan üniversiteye kadar her derecesi bulunan bu öğretim müesseselerinde 25 binden fazla öğrenci okuyordu. Lozan'da Kapitülasyonlar sisteminin kaldırılmasıyla bu okullardan ancak birkaç tanesi Cumhuriyet Türkiye'sine intikal etmişti. J. Grew, hiç olmazsa bunların devamını sağlamak için gayret sarfediyordu²⁷.

14 Şubat 1928'de Merzifon'da başka bir olay ortaya çıktı: Türk müfettişler, Türk Bayrağı ile birlikte dalgalanan Amerikan bayrağının indirilmesini, pazar günleri ders yapılmasını, Pazartesi ve Perşembe günleri öğleden sonraları tatil verilmesi için direnmişlerdir. Bilindiği gibi bu tarihlerde resmî tatil Cuma günü idi. Ayrıca müfettişler, öğretmenlerin otur-

26 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt I, Ankara 1961, s. 361.

27 J. Grew, a.g.e., s. 76.

ma odalarında Türkçe bir İncil bulunca duru daha da gerginleşti. Bu olumsuzluklar zamanla uzlaşma ile aşılmıştır.

Bir başka olay da Robert Kolej'de ortaya çıktı. Kolej'in hazırlık sınıfında bulunan 10 yaşlarında iki çocuk, çalışma salonunda asılı duran bir Türkiye Haritası üzerinde delikler açmışlar ve Türkiye hakkında yakışıksız işaretler yapmışlardı. Bu öğrencilerden birisi Rum, diğeri de Maltalı idi. Polis soruşturma yaparak meseleyi kapatmıştır²⁸.

Bu meseleler kendi mecrası içerisinde akarken, 1928 yılında Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasında Uzlaşma ve Hakemlik Antlaşması yapmak için müzakereler sürdürülüyordu. Bu arada Çin ile Sovyet Rusya arasındaki Mançurya sorunu görüşmelerine Amerika Kellogg Paktı'nı imzalayan devletlerle birlikte Türkiye'yi de davet etti. Türkiye böyle bir görüşme için hazır olmadığı gibi, Rusya'nın tepkisinden çekindiği için delege göndermemiştir.

1 Ekim 1928'de iki ülke arasında ticarî antlaşma yapıldı. Bu, beş maddeden oluşuyordu: Amerika, en fazla mazhara lâyük ülke muamelesini hem ticarete, hem de gemicilik meselelerinde görecek²⁹.

1930 yılında Türkiye ile Amerika arasındaki ilişkiler tam olmamakla beraber iyi idi. Amerika Türkiye'ye çok uzak mesafede olmasına rağmen politik açıdan Türk basınında iyi bir itibarı vardı. Sonbaharda Amerikalı Chester iş amacıyla Türkiye'ye ziyarette bulunması Curtis uçak filosunun Ankara'yı ziyareti iki ülke arasındaki iyi ilişkileri devam ettirmek içindi. Türkiye'deki Amerikan eğitim kuruluşları bu tarihte fazla tenkid edilmediği gibi, seçkin Türk gençlerinin bu okullara gitmeleri öğütleniyordu. İsveç Kibrit Tröstünün bir şubesi olan Türk - Amerikan Yatırım ortaklığına 10 milyon dolar karşılığında kibrit tekeli imtiyazı verildi. Bu firma da, böylece Türkiye'de iş yapan yabancı şirketler arasında en büyük mâli desteğe mazhar oldu.

28 Bursa'daki olayda üç öğretmen 3 gün hapse ve 3 lira para cezasına çarptırıldı. Bkz. J. Grew, a.g.e., s. 88.

29 PRO.F.O. 371/E729, G. Clerk'ten A. Henderson'a, İstanbul 3 Şubat 1930, s. 14.

1929 yılında imzalanan iki devlet arasındaki ticaret antlaşması onaylanarak 22 Nisan'da karşılıklı olarak teati edilip hemen yürürlüğe girdi³⁰.

1931 yılı boyunca Türk - Amerikan ilişkileri dostça sürdü. Türkiye'deki Amerikan dinî kuruluşları aşırı derecede gelişti. Robert Kolej ve Amerikan Kız Koleji Türkler arasında özel bir ilgi görüyordu. Bu nedenle, Amerikan eğitim kuruluşlarına karşı Türk Millî Eğitim Bakanlığı çok az zorluk çıkarmıştır. Şüphesiz ki, modern Türkiye Cumhuriyeti'nde Anglo-Saxon eğitimi çok gözde idi. Bunlar arasında İngilizler'in İstanbul'daki okulları da vardı.

Mâli konularda Arupa'nın Türkiye'ye karşı takındıkları menfi tutum karşısında şaşkına dönen Türkiye, Amerikan banka ve finans çevrelerini ikna ederek bunların Türkiye'de daha faal olmaları için onları ikna etmeyi kararlaştırdı. Bu cümleden olmak üzere Türkiye, son yıllarda Maliye Bakanlığı yapmış olan Şükrü Saraçoğlu'nu özel bir görevle Amerika'ya gönderdi. Yılın sonuna doğru fazla bir başarı elde edemeden geriye döndü. Zaten mevcut Türk Hükümeti, Amerikan finans yardımından ziyade demiryolu, liman ve sulama sistemlerinin yapımında Amerikalı ilgili kuruluşların ilgisini çekmekti.

Ekim 1931'de Amerika ile Türkiye arasında geçici olarak, kuruluş ve ikâmet antlaşması imzalandı. İki ülkenin göçmen yasaları gaile olunmaksızın bu Antlaşma imza edildi. Çünkü, Amerika 1925 yılında Avrupa'dan göçmen almayı durdurmuştur. Bu Antlaşma ile iki ülke, en fazla mazhara sahip ülke muamelesini karşılıklı olarak birbirlerine yapacaklardı³¹.

Amerikalı Henry Ford, Türkiye'nin çağrılarına kulak asarak, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Galata'da Otomobil Montaj Fabrikası kurma girişiminde bulunmuş, ancak bu teşebbüs, gümrük idaresi ile başgösteren anlaşmazlıklar yüzünden 1931 yılında akamete uğramış, Ford'un İstanbul'daki faaliyeti İskenderiye'ye geçmiştir³². Bu üzücü olaydan sonra, iki ülkeyi se-

30 PRO. F.O. 371/E913, G. Clerk'ten, A. Henderson'a, İstanbul 18 Şubat 1931, s. 7.

31 PRO.FO. 371/E222, G. Clerk'tan J. Simon'a, İstanbul 7 Ocak 1932, s. 14-15.

32 Can Kırac, Anılarımla Patronum Vehbi Koç, İstanbul 1995, s. 111.

vindiren başka bir olay oldu. 28 Temmuz 1931'de Russel Boardman ve John Polando adlı iki Amerikalı havacı kullandıkları "Cape Cod" uçağı ile New York'tan havalanıp hiç bir yerde durmaksızın İstanbul - Yeşilköy hava limanına inişleri insanlarda heyecan yaşattı. Gazi bu havacıları Yalova'da kabul etti. Halbuki çok seçkin yabancılar, generaller, amiraller, bakanlar, onunla Ankara'da resmen konuşmak isteğinde bulduklarında bile çoğunlukla Çankaya'ya çıkamazlar, en az günlerce bekletilirlerdi. Fakat bu iki genci Gazi hemen görüşmek üzere davet edişi. Gazi'nin Amerika'ya karşı gösterdiği dostluğun bir nişanesiydi. Gazi bu pilotlarla görüştüktan sonra Başkan Hoover'e şu telgrafı göndermiştir: "Amerikalı kahramanlar Türk Ulusu'nun kalbini sevinçle doldurmuştur. Başarmış oldukları harikulade işin sonunda bu cesur gençlerin yüzlerinde gördüğüm neşe ve azim ifadesi bana şu inancı verdi ki, insanlık için kazandıkları bir büyük zafer onlar için yalnız bir başlangıçtır. Asil ve muhterem şahsiyetiniz aracılığı ile bu büyük kahramanları yetiştiren şanlı ulusunuzu kutlamak benim için büyük bir zevktir".

Gazi'nin telgrafına Başkan Hoover şu cevabı verdi: Newyork'tan İstanbul'a yaptıkları başarılı bir uçuştan sonra Amerikan pilotları Boardman ve Polando'ya karşı göstermiş olduğunuz nezaketten ötürü samimi takdirlerimi ifade etmek isterim"³³.

Bu tarihlerde Türkiye'nin dış politikası basit ve açıktı; herkesle dost geçinmek, gruplaşmaya girmemektir. Bu politikanın zaferi hemen görüldü. 1923'ten önce Türkiye düşmanlarla çevriliydi. 1931'de ise güvenilir dostlarla çevrilmişti.

Mustafa Kemal Paşa 1 Kasım 1932'de TBMM'nin dördüncü dönem ikinci toplanma yılını açarken: "Bizim kanaatimizce beynelmilel siyasi emniyetin inkişafı için ilk ve en mühim şartı, milletlerin hiç olmazsa sulhu muhafaza fikrinde samimi olarak birleşmesidir"³⁴.

33 J. Grew, a.g.e., s. 125.

34 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Ankara 1961, s. 371.

Görüldüğü gibi Reiscumhur Türkiye'yi muasır medeniyet seviyesine erdirmek için sulhun temel olduğunu iyi anlamıştı. Zira, silahlanmaya gidecek para ülkenin kalkınmasına sarfedilirse halkın hayat standardı artacaktır. Aksi halde, nüfusu kalabalık, kalkınmamış ülke olarak kalınması kaçınılmazdı.

1932 senesi Eylül ayı içinde ABD Genel Kurmay Başkanı Douglas Mac Arthur, Türkiye'ye üç günlük resmî bir ziyarette bulundu. Kendisi, Türk Hükümetinin davetlisi olmakla birlikte Türk askerî otoritelerinin de oldukça ilgilenmelerine neden oldu. Bu cümleden olmak üzere Mareşal Fevzi Paşa misafirin onuruna Ankara'da öğle yemeği verdi. Askerî kuruluşlar gezdirildi. İstanbul'da da özel olarak Gazi Paşa ile çok samimi geçen bir görüşme yapmıştır. Misafir Genel Kurmay Başkanı Türkiye'de bulunduğu sırada büyük bir özenle Türk Ordusu'nu övmüştür. Türk Ordusu'nun düzen ve disiplinini umduğunun çok daha ötesinde bulduğunu dile getirmiştir. Böyle askerlere başka bir ülkede rastlamadığını ifade etmiştir.

32 yılında General Charles Sherrill, J. Grew'in yerine elçi olarak atandı. Bu elçi, Türkler'e ait her şeyi aşırı derecede övme fırsatını hiç kaçırmıyordu. Gazi'nin Mussolini'den daha büyük bir insan olduğunu devamlı söylemesini bir alışkanlık haline getirdi. Bundan başka Gazi ile George Washington arasında bir paralellik kurmak için çalışma da yapıyordu. Türk basınında da, Amerika'yı geniş çapta öven yazılar çıkıyordu. Açıkça, Türk devlet adamlarının ağızında Amerika'dan Türkiye'ye mâli yardım geleceği ümidi yaşıyordu. Bu arada, Türkiye'de değişik sahalarda çalışmak üzere Amerika'dan mütehassısların geleceği söylentileri de vardı. Bunlar arasında demiryolları ve ziraî mütehassısların da yeralacağı zikrediliyordu. Hatta, bazı bakanlıklara da danışmanların geleceği söylentileri de vardı. Fakat yalnızca bir gümrük danışmanı geldi. Bu arada uçak ve pilotu Amerikalı olmak üzere Ankara ve İstanbul arasında uçak seferlerinin başlaması için hazırlıklar da yapıldı. İstanbul'daki Amerikan Robert Koleji ile Amerikan Kız Kolejinde, çoğunluğu Türk yönetici sınıfının çocukları olmak üzere eğitim görüyorlardı. Bu nedenle, Amerikan ve İngiliz hayranlığı oldukça fazla idi³⁵.

35 PRO.FO. 371/E529, G. Clerk'tan J. Simon'a, İstanbul 17 Ocak 1933, s. 15.

1933'te Türkiye ile Amerika arasındaki ilişkiler çok iyi idi. Türk yöneticileri, Türkiye dışında komşusu Rusya ile iyi ilişkiler içinde olmak isterken, yönetim yönünden de Amerika'ya hayrandı. 1933 yılı boyunca çeşitli bakanlıklarda havacılık, madencilik, gümrük işlerinde ve demiryollarında danışmanlık yapmak üzere çok sayıda Amerika'lı aileleriyle birlikte Ankara'ya gelerek yerleştiler. 1933 yılı gerek bütün dünyada, gerekse Amerika'daki mâli kriz nedeniyle Türkiye'de bulunan Amerikan okulları ve diğer Amerikan kuruluşları yardım alamadıkları için etkilendiler. Hatta bazıları parasızlık nedeniyle kapandılar. Eğitim ve öğretime devam eden Amerikan okulları Türk öğrenciler arasında seçkin bir yere sahiptiler. Bir miktar Türk talebe Türk Hükümeti adına Amerika'ya tahsile gönderildi.

1933 yılında Robert College'in Amerikalı bir tarih profesörü Amerika'dan Türkiye'ye dönerken bir Amerikan gazetesinde Gazi'nin tarih teorisini tuhaf bir şekilde eleştirmesinden dolayı Rober Kolley'de sıkıntılı bir an yaşandı. Gazi, "Türkiye Türklerindir" teorisiyle Türk Halkını bu topraklara bağlamak ve halka bir tarih şuurunu vermek istiyordu. Tezini sağlam bir zemine oturtmak için Güneş-dil teorisini, Sümer ve Etiler'in Türk olduğu düşüncesini ileri sürdü. Bu cümleden olmak üzere Ankara'da Sümer Sokağı, İstanbul'da Eti Yokuşu isimleri konulduğu gibi, Sümerbank ve Eti-bank'ta kuruldu.

Kollej'deki sıkıntıyı işiten Amerikalı Profesör, haberi Atina'da da yunca ülkesine geri döndü. Çünkü, Türkiye'ye girişi yasaklanmıştı.

1933 yılının Ekim ayında Mr. Sherriell'in yerine atanan yeni Amerikan Büyük Elçisi Mr. Skinner itimatnamesini Gazi'ye verirken yaptığı konuşmada: "Amerikalılar'ın sıkıcı meselelere ilgi duyduğu gibi tarihe, güzel sanatlara, arkeolojiye, Türk mimarisine ve ekonomisine de ilgi duyduğunu belirtti". Başkan Roosevelt, biri Mayıs ayında dünya ekonomik krizi nedeniyle, diğeri de Ekim ayında, Cumhuriyet'in kuruluşunun 10. yılı münasebetiyle Gazi'ye iki mesaj gönderdi.

Ticari ilişkilerde Türkiye İspanya'ya en fazla imtiyaza lâyık ülke muamelesini yapınca, Amerika hakkı elinden alındı diye bunu protesto etti.

Türkiye bunun üzerine harekete geçerek ticarî alanda Amerika'ya ayrıcalıklar tanıdı. Çünkü, Turco-Amerikan ticarî ilişkilerinde denge Türkiye lehine idi. Bu nedenle, Amerika'yı tatmin etmek için bazı ticarî imtiyazlar bahşetmek zorunluğunu hissetti.

Ford motor fabrikasının İskenderiye'ye nakline kızan Türk idareciler Türkiye'de çalışan yabancı uyruklulara bazı kısıtlamalar getirdiler. Bu cümleden olmak üzere, Türkiye'de sivil havacılık işleriyle uğraşan Amerikalılar da bazı zorluklarla karşılaştılar. Bunlar bir tarafa, 1933 yılında iki ülke arasında I. Dünya Savaşı sırasında Amerikalılar'ın Türkiye'de uğradıkları zararların telafisi için müzakereler devam etti³⁶. Söz gelimi, Türkiye'de faaliyet gösteren Gerry Tabacao Compani'nin esas sahipleri Yunan asıllı Amerikalı idi. 13 Eylül 1922'de başlayan İzmir yangınından büyük zarar gördüklerini iddia ederek Türkiye'den para koparmaya çalışıyorlardı.

Gazi Paşa, TBMM'nin dördüncü dönem üçüncü toplantı yılını 1 Kasım 1933'te açarken: "müteselli olabiliriz ki, sulh ülküsü: bizim içinde bulunduğumuz yakın muhitte memnun olunacak terakkiler kaydedilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti, beynelmilel sulh ve emniyeti kuvvetlendirmek için kendi tesiri ve iktidarı olan sahada ve aynı arzuda olanlarla beraber hayırlı faaliyetlerde bulunmuştur. Londra'da imzalanan Mütecavizin Tarifi muahedeleri beynelmilel ademi tecavüz fikrini teşvik eden diğer mukavelelere hakiki bir canlılık vermektedir. BMM'nin bu büyük eseri takdir buyuracağına şüphe yoktur. Böylece dışişlerindeki arasız çalışmalarımız da genel siyasanıza, ulusal ülkümüze uygun olarak başarılmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin diğer devletlerle münasebetlerinin, aradaki muahedelerin hükümlerine ve beynelmilel dostluk icaplarına uygun olarak umumiyetle iyi olduğunu söyleyebilirim³⁷" diyerek, Türk dış politikasının seyrinde memnun idi. Çünkü hükümet dış politikayı, Gazi'nin direktifleri doğrultusunda uyguluyordu. 1934 yılı boyunca Turco-Amerikan ilişkileri çok mükemmeldi. Amerikan eğitim kuruluşları, yabancı bir kuruluşun hak

36 PRO.F.O. 371/E546, Mr. Morgan'dan J. Simon'a, İstanbul 2 Ocak 1934, s. 17.
37 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt I, Ankara 1961, s. 374.

ve yetkilerine sahip olarak eğitimlerini sürdürdüler. Birkaç Amerikalı danışman Bakanlıklardaki görevlerine devam ederken, bir kısmı da görev süreleri dolduğu için Amerika'ya geri döndüler.

6 Ağustos 1923'te, Lozan'da Türkiye ile Amerika arasında imza edilen suçluların iadesini de içine alan Antlaşma Amerikan Senatosunun gerek ilgisizliği, gerekse bazı meseleleri sorun yaparak 10 seneden beri onaylanmamıştı. Nihayet, 5 Şubat 1934'te Senato bu Antlaşmayı onaylayarak yürürlüğe koydu. Amerikan Senatosunun bunu onaylamadaki amacı, iki hükümet arasında var olan dostluk hislerini canlandırmak ve aynı zamanda 6 Ağustos 1923'te Lozan'da imzalanan, fakat uzun yıllar onaylanmayı sürüncemede bırakan Türk Barış Antlaşması'nı onaylayarak hatasını telafi etmek içindi. Başka bir amacı da, yargılanmak istemeyen batık kaçak banker Samuel Insull'a karşı Türkiye'deki açık kapıyı kapatmak idi.

Nitekim, az bir süre sonra Samuel Insull, bir Yunan yolcu vapuruyla, yani 29 Mart'ta İstanbul açıklarına geldi. 11 Nisan'da yürürlüğe giren Suçluların iadesi Antlaşması'nın onayından önce, Ankara'daki Amerikan Büyükelçisi Türk Hükümeti'ne derhal bir nota vererek, Mr. Insull'un hileli iflas ettiğini, bu nedenle Amerikan adli yetkililerince tevkif müzekkeresi çıkarıldığını belirterek kaçak Banker'in Amerika'ya iadesini istedi. Buna karşı Ankara biraz endişe göstererek, birçok hukuki formalitelerin yerine getirilmesi için, her ne kadar Yunan gemisi kaptanı "Ben Boğaz'dan transit geçiyorum" demesine rağmen Mr. Insull gemiden Türk yetkililerince alınarak Sulh Ceza hakimi önüne çıkarıldı. Bazı hazırlıklar yapıldıktan sonra nihayet Mr. Insull bir Amerikan yolcu vapuru ile Amerikan Elçiliği'nden birinin refakatinde Newyork'a gönderildi. Türk Hükümeti bu işlemi, Türk Ceza Kanununun 9. maddesi uyarınca yaptı³⁸.

38 Bkz. **Türk Ceza Kanunu**, Ankara 1974, s. 8.

Bir cürümden dolayı bir Türk'ün ecnebi devletlere iadesi talebi Devletçe kabul olunamaz. Siyasi veya ona murtabat cürümlerden dolayı bir ecnebinin ecnebi devletlere iadesi devletçe kabul edilemez.

Ecnebi devletçe vukubulan iade talebi üzerine istenilen kimsenin Türkiye'de bulunduğu mahal mahkemesi asliyesince tabiiyeti ve cürmün mahiyeti hakkında bir karar verilmesi lâzımdır. Ecnebi olduğuna ve cürmün adı ceraimden bulunduğuna karar verilen kimsenin iade talebi hükümetçe kabul olunabilir. İadesi talep ve kabul olunan kimse hakkında mahalli savcılığa tevkif müzekkeresi kesilebilir.

Bu arada, 25 Ekim'de, Türkiye ile Amerika arasında I. Cihan Harbi'nde Türkiye'de zarar gören Amerikan vatandaşlarına yıllık 100.000 dolar taksitle 13 senede ödenmek kaydıyla, toplam 1.300.000 dolar tazminat vermeyi öngören Antlaşma yapıldı.

1934 yılı Temmuz ayında Türk Hükümeti gümrüklerine verdiği bir talimatla, son zamanlarda Türk Hükümetinin değişik ülkelerle imzalamış olduğu ticarî antlaşmalara eklediği serbest listelerde belirtilen mallar çerçevesi içerisinde, Amerika Türkiye'ye bir kısıtlamaya tâbi olmadan mallarını ihraç edebilecekti³⁹. Türkiye'nin Amerika'ya bu imtiyazı tanımamasının nedeni, iki ülke arasındaki ticaretin Türkiye lehine fazlalık vermesindendi⁴⁰.

Gazi Paşa, TBMM'nin dördüncü dönem dördüncü toplanma yılını açarken: "Uluslararası siyasa acunu, geçen yıl içinde kazanma kaygısına düştü. Bu yüzden bütün ülkelerde silahlanmaya hız verildi. Cumhuriyet Hükümeti de bundan dolayı bir yandan ulusal korunma gücünü pekleştirmeye çalışırken, bir yandan da barışın sarsılmaması için ulusların birlikte çalışmasına umut veren yoldan ayrılmamak uğrunda elinden geleni esirgememiştir.

Cumhuriyet Türkiye'si'nin dostluklarının çözülmez bağlılığı, geçmiş yıllarda türlü işlerde denenmiştir. Ulusumuzun acunca tanınmış özlüğünün gereği de karşılıklı verilmiş sözü tutmaktır. Buna ne türlü özenildiği, bundan böyle özenileceği bellidir"⁴¹, diyerek dış politikayı kısaca özetlemiştir.

Bu cümleden olmak üzere, 1936 yılında Türk-Amerikan ilişkileri sakin ve olaysız geçmiştir.

1937 yılında uzun zamandanberi devam eden olgun ve olaysız Türk-Amerikan ilişkileri yeni bir hareketliliğe şahit oldu. Yaz ayı içerisinde Başkan T. Roosevelt ile Atatürk arasında rahatlatıcı ve samimi mesajlar teati

39 PRO.FO. 371/E854, P. Lorain'den J. Simon'a, Ankara 3 Ocak 1935, s. 26.

40 Louis J. Halle, *American Foreign Policy*, London 1960, s. 324.

41 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt I, Ankara 1961, s. 378.

edildi. Yılın sonuna doğru Ankara'daki Amerikan Maslahatgüzeri Cordell Hull, Türkiye Dışişleri Bakanlığı'na giderek, Amerika Dışişleri Bakanı adına Gazi'nin önderliğinde Türkiye'nin komşu ülkelerle ilişkilerini geliştirip devam ettirmesini ve Saadâbat Paktı'nın imzalanmasından duyduğu memnuniyeti iletmıştır⁴². Bu politikayı Amerika'nın destekleyeceğini de ilan etti. Bu mesaj, Türk basını tarafından iyi karşılandığı gibi, Türk Hükümeti de mesajı aynı sıcaklıkla cevaplandırdı.

İki ülke arasındaki ticarî ilişkiler yeni bir safhaya girdi. Ağustos ayından itibaren Türkiye'nin Amerika ile olan ticareti daha önceki yıllara göre Türkiye aleyhinde büyük ölçüde açık vermeye başladı. Dolayısıyla Amerika'dan ithal edilen malların parasını ödemede gözle görülür bir zorluk ve ödemelerde belli bir gecikme olmaya başladı. Bu durum karşısında Amerika, Türkiye ile arasındaki Clearing antlaşmasını gözden geçirmek zorunda kaldı. 2 Kasım'da Amerika Türkiye ile olan ticarî antlaşmasını gözden geçireceğini Türkiye'ye bildirdi⁴³.

Gazi bu gidişten memnundu. Nitekim, 1 Kasım 1937'de TBMM'nin beşinci dönem üçüncü toplanma yılını açarken: "Diyebilirim ki, tuttuğumuz siyasi yol ve hedeften ayrılmıyoruz. Son senelerde arası ulusal münasebetlerde daimi değişiklikler olmasına rağmen, biz bu karışıklığın ortasında daima değişiklikler olmasına rağmen biz bunun ortasında sulhseverlikle duygulu olarak karşılıklı dostluklarımıza riayet ediyoruz. Onların maiyet ve dairelerini genişletmeye müsait zihniyetle arzuulusal vaziyet ve vazifemizi gözönünde tutarak çalışıyoruz. Bu yolda itina ile çalışmaya devam etmenin hükümete tavsiye edeceğim en doğru karar olduğu kanaatindeyim"⁴⁴, diyerek dış politikayı açık bir şekilde ifade etmiştir.

Diğer taraftan, Türkiye ile Amerika arasında uzun zamandanberi müzakere edilen Ticaret Antlaşması 8 Aralık 1938'de imzalandı. Bu Antlaşmaya göre, gümrük tarifeleri mümkün olan en alt dengeye indirildi ve

42 PRO.F.O. 371/E823, P. Lorain'den M. Eden'e, Ankara 28 Ocak 1937, s. 14.

43 PRO.F.O. 371/E2214, P. Lorain'den V. Halifax'a, Ankara 2 Nisan 1938, s. 21-22.

44 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt I, Ankara 1961, s. 405.

Türkiye'nin Amerika'dan ithal edeceği malların bedelini serbest dövizle ödeyecekti⁴⁵.

Amerika Türkiye'ye Cumhuriyet döneminde elçi olarak asker kökenli kişileri göndermiştir. Bunlar Türk Ordusu'nu ve Gazi Paşa'yı devamlı met-hetmişlerdir. Türkiye Amerika'nın askerî kanadında büyük bir nüfuza sa-hipti. Fakat sivil kanat, Osmanlı İmparatorluğu'ndan kaçarak Amerika'ya giden Bulgar, Ermeni ve Lübnanlıların Osmanlı aleyhtarı prop-agandalarının etkisi altında kalmıştır. Bilhassa Ermeniler, Rum Ortodoks kilisesini de kullanarak Türkiye aleyhtarlığını yaymakta etkili olmuşlardır.

Amerikan Kongresi'nin 6 Ağustos 1924 Lozan Barış Antlaşması'nın 10 sene sonra onaylanmasında etkin sebep budur.

Türkiye, Amerika'nın olumsuz tavrına karşı uysal davranmıştır. Çünkü Avrupa, Türkiye'ye karşıydı. Türkiye dengeyi ancak Amerika'ya yanaşmakla sağlamıştır. Ayrıca, Türk ihraç malları olan halı, tütün, incir ve kurutulmuş meyveler için Amerika iyi bir pazar olduğu gibi, Türkiye Ame-rika'dan aldığından çok mal satıyor, peşin döviz elde ediyordu. Bu, Tür-kiye için çok mühimdi. Zira Türkiye, 1565'den beri dış ticarete dengeyi sağlayamadığı gibi, istikrarlı para ve düzgün ödemeyi başaramamıştır.

Bu gerçeğe rağmen Türkler Rusları, tarih ve folklor kitaplarının yaz-dığı gibi, 18. ve 19. yüzyıldaki Ruslar gibi görmektedirler. Ruslar'da "Ana-dolu'yu ve İstanbul'u işgal etsek de bir daha çıkmasak" düşüncesindeydiler.

45 PRO.FO. 371/E1214, P. Lorain'den V. Haliak'a, Ankara 11 Şubat 1939, s. 22.